

Párhuzamos fordítások nyelvi megközelítése

Kabán Annamária: Szövegek színéváltozása. Szórend és értékszerkezet. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005. 170 oldal

Szűcs Tibor: A magyar vers kettős nyelvi tükörben. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 64. Sorozatszerkesztő: Kiss Gábor) Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007. 224 oldal

A két, versekről szóló nyelvészeti kötet nem véletlenül került egymás mellé. Mindkettőben központi szerepet kap a versszövegek nyelvi-konstrukciós építkezése, valamint az úgynevezett „párhuzamos fordítások” vizsgálata. Az első különösen a szórend és a retorikai-konstrukciós egységek grammatikai szerveződését, a második a művészi nyelvhasználat elemeinek számbavétele mellett magyar versek olasz és német fordításait veti össze, vagyis az eredeti forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg „kettős meghatározottságát” vizsgálja.

*

Kabán Annamária 11 versszövegben járja körül a funkcionális mondatperspektívát (tágabban értelmezve a topik-fókusz szerkezetét). A verselemzések középpontjában a retorikai alapműveletekkel létrejövő alakzatok versépítő eljárása áll. Ilyen például az ellentét, a fokozás, a párhuzammal kibomló szembeállító ellentét, a hasonlat, az ismétlés, a variáció, a hasonlat stb. A kiválasztott költők: Petőfi (4 vers), Vajda János, Ady Endre, Horváth Imre, Dsida Jenő (2 vers), Paul Verlaine, valamint Stefan Augustin Doinas, a 20. századi román költőegyeniség. A 11 elemzésben még további szempontokat találhatunk, például Horváth Imre négysorosaiban az értékszerkezetet tárja

fel, Dsida Jenő Nagycsütörtök című versének pedig „színeváltozásait”, azaz versszövegének alakulását vizsgálja. A párhuzamos fordításokat is szerkezeti vizsgálatnak veti alá (Verlaine Az én meghitt álmom, illetve Doinas Az ezüstagyarú vadkan című verse). Az utóbbiban a Fónagy Iván-i feszítés-oldás verbális stratégiáját, pontosabban stratégiáit kutatja. De hogyan kapcsolódnak össze a fónagy- és az újabb magyar mondatgrammatikai kutatások? A konklúzióból ez tűnik ki: „a »feszítés-oldás« sajátos verbális stratégiája az eredeti versszövegben a szigorú szabályok szerint szerkesztett ismétlődésekben, a morfológiai, szemantikai és szintaktikai párhuzamokban valósul meg, a fordításokban viszont elsősorban a fókuszos mondat szerkezetek és a részletezőbb, helyeként túlzóbb megfogalmazások juttatják ezt érvényre”.

Kabán Annamária munkájában eredményesen ötvözi a magyar stilisztikai kutatás hagyományait a modern mondat- és szövegszerkezeti vizsgálatokkal, amelyek segítenek közelebb hozni a verseket az irodalom kedvelőihez. Sikerrel alkalmazza a nyelvi stílusok finom tipológiáját (pl. gótika és szecesszió), a nyelv-zene kapcsolatára vonatkozó kutatások megállapításait – alapvetően a Szabó Zoltán-i iskola további gazdagításaként.

Végkövetkeztetése egyszerre szerény és a modern megközelítésekkel teljesen egybehangzó: „A versszövegek megközelítésében arra törekedtem, hogy az adott összefüggések minden fontos mozzanatára figyeljek. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy egy-egy versszövegnek mint sokféle elemből alakult kristálygömb áttetszőségű értékszerkezetnek sikerült felfednem a sokféleség és az áttetszőség harmonikus egységében rejlő titkát. Hadd tegyem hozzá: szerencsére, hiszen a titok végsőnek szánt felfejtése a végét jelentene nemcsak a keresésben fellelhető örömmek, hanem vélhetően magának a versnek is.” A kötet olvasását, megértését kicsit nehezíti, hogy a versek teljes egészében való közlése – néhány esetben – hiányzik, a szerző elsősorban az elemzendő részeket emeli ki.

*

Szücs Tibor könyvének első felében a nyelvtani, stilisztikai szakirodalom szinte teljes áttekintését megadja a magyar, az olasz és a német nyelvben a művészi nyelvi alapok feltárásától kezdve a motivált nyelvi jelektől a zeneiség és a képszerűség eszköztáráig át a szerkezeti sajátosságokig. Ez a fejezet gyakorlatilag fölfogható az e (különböző szerkezetű) nyelvek közötti megfelelések számbavételének, segítséget nyújtva e nyelvek rendszerének jobb megértéséhez, sőt talán fordításelméleti és gyakorlati megközelítéséhez. Hogy csak egyetlen példát említek erre a nagyon aprólékos, összetett kérdésre, vegyük példaként a szintaxisokban a szörend kérdését (hiszen a párként elemzett könyvben is ez áll a középpontban). Szücs Tibor így közelíti meg a kérdést: „Az ídevágó szervező elvek feltáráshoz általános megközelítésben a szemiotikai dimenziók összjátékában célszerű értelmezni a magyar és a német, illetve olasz szórendre jellemző sajátosságok hátterét. A szórendi szabályok eltérő természete és működési elve végső soron abból adódik, hogy a vizsgált nyelvekben alapvetően különbözik a mondat szintű [...] szórend funkcionális jelentése. A magyarban a téma-rema viszonyok szemantikáját és pragmatikáját követi elsődlegesen (bizonyos szintaktikai kötöttségek ellenében nyelvtanilag viszonylag szabadon), a németben a grammatikai viszonyok kifejeződését tükrözve döntően szintaktikailag meghatározottan alakult (bizonyos szemantikai-pragmatikai mozgásteret meghagyva); az olaszban – bizonyos mértékig alapvetően e kétféle megoldás között – a szórendi szabadság sajátosan viszonylagos...” De ilyen sajátos kérdés a szenvedő szerkezeteké is: „A magyarban egyébként koránt sincs a németéhez (vagy akár az olaszéhoz) fogható jelentősége a szenvedő szerkezetnek...”

A kötet nagyobbik részében 18 magyar költő (pl. Csokonai, Berzsenyi, Petőfi, Arany, Ady, József Attila, Babits, Radnóti, Szabó Lőrinc, Nagy László, Weöres Sándor stb.) versének olasz és német fordításait vizsgálja meg aprólékosan, mikrofilológiai módszerrel. A kötet nagy erénye, hogy minden vers magyar változata, valamint olasz és német fordítása (egyes esetekben fordításai) egymás mellé vannak törölve, ezzel nagyban segítve a szövegvizsgáló olvasót. Szücs Tibor vizsgálja

a fordítások eltávolodását az eredeti műtől (van szerző, aki ezt be is vallja, pl. „frei nach Juhász Gyula”), a „veszteségeket” és a „nyereségeket” (többleteket). Sajátos jelentést (többletet?, avagy éppen a rejtés megszűntetését?) eredményeznek például a versek olasz és német fordításaiban a nemi referenciális többletek. A magyar kulturális, versnyelvi sajátosságok nyilvánvalóan nehezítik a fordítást, amíg a kötetlen jellegű versszövegek, amelyek esetleg nem tartalmaznak jellegzetes magyar kulturális tartalmakat, hanem egyetemesek (pl. Szabó Lőrinc: Dsuang Dszi álma), nem is vetnek föl jelentősebb fordítási nehézségeket.

A szerző az elemzések végén értékeli is a fordításokat. Például Juhász Gyula Milyen volt...? című versének két olasz és két német fordítását (fordítóját): „Lénárd szabad eredetiséggel, Tamás-Tarr kevésbé szerencsésen, Dal Zuffo és Kunert viszonylag híven tolmácsolja a vers sajátos képi világának építkezését (a szerkezeti ívelés eléggé egyenetlen érzékeltetésével), ám a zenei réteg közvetítése igazából egyik változatban sem közelíti meg az eredeti stílushatást.” Szűcs Tibor hangsúlyozza a nyelv és kultúra kapcsolatából adódó elvárásokat, az interkulturális (intertextuális) és interlingvális mozgásteret. Visszautasítja a „fordíthatatlanság” mítoszát, megfogalmazza az ideális fordító tudásanyagát (magyar nyelvről fordítók esetében némely feltétel meg nem léte esetén „felmentést” ad), valamint indokolja a téma hungarológiai jelentőségét. Munkája nagyon érdekes, tanulságos és hasznos kísérlet a kontrasztív nyelvtudomány és a fordítástudomány kapcsolatában.

*

A két „párhuzamos” munkában megfigyelhetünk egy, a magyar szövegtani irodalomban jellemzően ingadozó terminushasználatot. Kabán Annamária a korreferencia, Szűcs Tibor a koreferencia/koreferenciális formát használja. Mint egyik írásomban már figyelmeztettem rá, a latin eredetű *koreferencia* (‘együtt utalás’) honosításában jogos lehet a kiejtéshez igazodó *korreferencia* (vö. *korreláció*, *korrepetál*), de az etimológiához mégis közelebb áll a *koreferencia*. Észrevételem szerint ez utóbbi alak az elterjedtebb a magyar szakirodalomban, tehát ezt lenne érdemes követni.

Balázs Géza